

ULUSLARARASI AMİSOS DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL AMİSOS

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3 (Aralık/December 2017), ss./pp. 32-65

DOI:

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230



Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 26. 12. 2017

Kabul Tarihi/Accepted: 27. 12. 2017

ANTİK DÖNEM YUNAN DÜNYASI'NDA ÖLÜM KAVRAMI VE
BUNUNLA İLGİLİ BAZI BETİMLER
THE CONCEPT DEATH AND SOME DEPICTS ABOUT THEM IN
ANCIENT GREECE WORLD

Abuzer KIZIL¹

Özet

Ölüm, hayatın son bulması ya da ruhun bedenden ayrılmasıdır. Bu ayrılık beden için tekrar toprağa dönüşür. Ancak asıl olan ruhtur. Ruh yaşamaya devam eder. Ama nasıl ve ne şekilde? Bu her coğrafya, dönem ve topluluk için farklı algılanabilir. Bu çalışmada, öncelikle antik Yunan'da ölüm kavramı üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise cenaze ritüellerinden ve bunun doğrultusunda yapılan cesedin hazırlanması işlemleri, prothesis ve ekphora uygulamaları ve tasvirleri, ölüyü gömme, mezar sunuları, mezar ziyaretleri anlatılmış ve bunlar betimlerle desteklenmiştir. Son olarak ise kremasyon ve inhumasyon gömülerden bahsedilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Antik Yunan, gömü gelenekleri, prothesis, ekphora, ölüm, lekythos

¹ Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi. akizil@mu.edu.tr

Abstract

Death is the end of life, or considered as the separation of the soul from the body. This separation results in the body going back to the ground. But what is important is the spirit as the soul continues to live. But how? This can be perceived differently for each geographical area, time period and community. This focuses firstly on the concept of death in ancient Greece is. It is followed by a study of the funeral rituals and the preparation of the corpse, a description and analysis of the prothesis and ekphora, burial, burial offerings and grave visits. Finally, cremation and inhumation are mentioned.

Key Words: Ancient Greece, customs burial, prothesis, ekphora, death, lekythoi

Ölüm Kavramı

Ölüm, insanlar için sevdiklerinden ayrılmak ve onu bilmediği bir yere göndermek anlamına gelmektedir. Öleni gittiği yerde rahat ettirmek ya da geri dönerek yaşayanlara rahatsızlık vermesine engel olmak amacıyla çeşitli ritüeller geliştirmişlerdir². Yunanlılar ölümlerin ve yaşayanların arasındaki sınırların oldukça geçirgen olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre Hades'e gitmiş olan ruh intikam için dünyaya gelebiliyordu. Ruhların çeşitli vesilelerle huzura erdirilmeleri önemliydi. Mitolojiye göre Akheron (Styks) ırmağında ruhları Hades'e götüren kayıkçı Kharon bile gömülmemiş bir kişinin ruhunu taşımayı reddediyordu³.

Hesiodos'a göre insanlar hiçbir sorunun olmadığı, ölümün bilinmediği bir Altın Çağ'da yaşarken Prometheus'un ateşi çalmasına karşılık ölümü yaşamaları ve öldükten sonra da yeraltındaki gölgeler içinde hayatlarına devam etmeleri Tanrılar tarafından bir ceza olarak verilmiştir⁴.

İnsanoğlunun evrim sürecinde Neandertallerle başlayan ölümlerini gömme geleneği farklı kültürlerde farklı mezar tipleri ve uygulamalarla günümüze kadar devam etmiştir. Bununla birlikte gelişen ve değişen inanç sistemleri içinde insanlar sadece ölümlerini gömmekle yetinmemiş, aynı zamanda öbür dünyada ruhun huzur içinde varlığını sürdürmesi için, bağlı buldukları kültürlerin inanç sistemleri dahilinde, belli ritüelleri uygulama ihtiyacı da

² Arıhan 2007, 3.

³ Arıhan 2007, 48.

⁴ Hes. Ἔργα καὶ Ἡμέραι, 46-95.

hissetmişlerdir⁵.

Öleni anmak için bir mezar yaparak ona ulaşabilecekleri bir yer yapma düşüncesi, zaman içinde mezar kavramı ve çeşitleri kültürlere ve dönemlere göre farklılıklar göstermiştir. Bu mezarlar toplumların sosyal ve kültürel yapılarını ve ölüme bakış açılarını incelemek açısından bir takım ipuçları sunarlar. En basit anlamda bir çukur açarak bedeni toprağa gömmekle başlayan süreç⁶, zaman içinde anıtsal nitelikteki mezarların da olduğu pek çok farklı tipte mezarın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca mezarlar aileler için, özellikle de, aile mezarlıklarında kendi soylarını takip edebilecekleri ve övünç duyabilecekleri bir prestij mekanı niteliği de taşımıştır⁷.

Mezar geleneğine bağlılık sadece Atinalılara özgü bir davranış olmayıp tüm toplumlarda görülen bir özelliktir⁸. Bu geleneğe sahip çıkmanın altındaki neden, insanoğlunun kaçınılmaz yazgısı olan ölüme karşı gösterdiği korku, tepki ve isyandır. Ölüm ve ölüm sonrası yaşam düşüncesine bağlı olarak ölü kultü ve törenleri, günlük yaşamda da önemli olan kavramlardır. Yunanlılara göre ölüm ve yaşlılık bir çifttir; yaşlanmak ve fiziksel gücün giderek azaldığını görmek, yok oluşa gidişin yakınlığını hissetmektir⁹.

Ölüden ve ölümden korkma pek çok toplumda mevcut olan ve önlemler alınan bir konudur. Özellikle ölünen bedeni ve zaman içinde çürümesinin de yarattığı durum bu korkunun merkezinde yer almaktadır. Ölü ve ölüme karşı duyulan korkunun kontrol altına alınmasına dair önlemler arasında nekropollerin şehir merkezlerinden uzak alanlara konması ve mezar anıtlarının çıkış yönlerinin evlerin olduğu tarafa bakmaması sayılabilir¹⁰. Yunan ve Roma dünyasında genel olarak gözlenen kent dışına gömme adeti tüm antik coğrafyalar için geçerli bir uygulama değildir. Attika'ya oldukça yakında yer alan Sparta'da ölümlerin bazı dönemler kent merkezlerinin içinde gömülmesi buna bir örnek teşkil etmektedir¹¹.

Genel olarak ölümün farklı bir hayat formuna doğru geçilen yavaş ve zor bir dönüşüm olduğunu düşünme eğilimi vardır. Bazı kültürlerde gözlenen, ölünen geç gömülmesi ya da gömüldükten sonra belli zamanlarda dışarı çıkarılması hep bu dönüşümü sağlamak için yapılan adetlerdir. Antik Yunan'daki Prothesis (ölünün sergilenmesi ve gömülmeye hazırlanması) de böyle bir amaca hizmet etmiştir. Ama aynı zamanda Prothesis'le birlikte

⁵ Uhri 2006, 9.

⁶ Anlatıldığına göre, Hz. Ademi'in çocuklarından Habil kıskançlıktan ötürü Kabil'i öldürdüğünde cesedi ne yapacağını bilemez. Ta ki, bir karga ölen diğer karganın üzerini toprakla kapatana kadar.

⁷ Morris 1989, 47.

⁸ Antik Mısır toplumu ölü gömme gelenekleri konusunda son derece zengin ve ihtisamlı arkeolojik verilere sahiptir.

⁹ Şahin 1996, 143.

¹⁰ Arıhan 2007, 16.

¹¹ Garland 1985, 42.

Platon'un da belirttiği gibi ölümün gerçekten ispat edilmesi ve ailenin yas tutması gibi amaçlar da böylece yerine gelmekteydi. DN Dokuzuncu gün ritüeli ve yasin son günü de yine ölen kişinin öbür dünyaya geçişindeki aşamalardı. Ölüm sürecinin kemiklerin üzerindeki et bozulana kadar tamamlanmadığı yönünde bir inanç da bulunmaktadır. Kremasyon bu süreci hızlandırmaktadır.

Antik dönemden günümüze kalan sadece ölü gömme ile ilgili arkeolojik veriler ve anıtlar (mezarlar) değil aynı zamanda yazılı kaynaklarda da bu konuyla ilgili fazla bilgi ve betimlemeler söz konusudur. Bunların başında hiç şüphesiz Homeros gelmektedir. Homeros'un İlyada'sında, başta Troya Savaşı'nda ölen Patroklos'un cenaze ayini olmak üzere çok tanınmış olaylar yer almaktadır¹²(Fig.1). Aynı şekilde Odysseia'ında da benzer anlatımlar vardır¹³. Bunun yanı sıra ölümlerden alaycı bir dille bahseden antik yazarlar da vardır. Örneğin MS 125-180 yılları arasında yaşamış olan Samosatalı, Roma dönemi hiciv ustası Lukianos. "Ölümler Diyarından Konuşmalar" adlı eserinde Kharon ile Menippos arasında geçen dialogta Kharon'un kayığına binen ölümlerin sürekli ağladıklarından bahsetmiş ve Kharon'u para düşkünü olarak göstermiştir¹⁴(Fig.2).

Öteki Dünya / Hades'in Evi

Hades efsanelerde nadiren yer alır. Demeter ile ilgili efsaneler döngüsüne ait kaçırılma hikayesi dışında, Herakles ile ilgili mitosların birinde Hades'e rastlanılır. Herakles, Hades'i bir okla omzundan yaralar. Lakabı olan *Plouton* yani zengin, hem yerin işlenmiş toprağına hem de onun bağrında sakladığı madenlerin tükenmez zenginliğine sahip olmasından kaynaklanmaktadır¹⁵. Hades ülkesi Yunanca "Hadou domos"tan gelir. Hades'in evi demektir¹⁶. Hades ülkesinin en kısa tanımlanmasını Hesiodos yapar.

"Orada yükselir yankılı konağı
Güçlü Hades'le korkunç Persephone'nin.
Azgın bir köpek bekler kapısını.
Amansız, sinsilikler ustası bir köpek,
Girenlere yaltaklanır kuyruğu kulaklarıyla
Ama gireni bir daha bırakmaz dışarı,

¹²Hom.İl. XVII I 22 ve.; 315 vd.; X X I I 5 vd.; 130 vd.; VI I 425.; XV I 671.; XVII I 350—51.; XXI V 43 vd.; 68, 583; VI 416 vd.; XV I 671.; XVII I 350 vd.; XXI V 580, 600.; XXII I 25.; XXI V 600.

¹³Hom. Od. XI 426).

¹⁴Luc. *DMort.* XXII.1-3.

¹⁵Grimal 2012, s.v *Hades*.

¹⁶Erhat 2010, 120.

Pusuda bekleyip paramparça eder

Çıkmak için kapıya gelenleri’’¹⁷

Homeros’da Odysseia’da Hades’ten bahseder. Odysseus yer altı ülkesine inmek ister ve bunun için Kirke’ye danışır. Kirke de ona yol gösterir:

“Geçtiğin zaman Okeanos’u geminle

Orada Alçak Kıyı var ve Persephone’nin koruluğu,

Uzun uzun kavaklar göreceksin, kısır söğütler,

Derin anafolu Okeanos’un kıyısında çek karaya gemini,

Sonra çık yola, Hades bataklıklarına doğru,

Orada Akheron, Pyriphlegeton ve Kokytos akar,

Styks’ten gelen sular da dökülür oraya.”¹⁸

Cenaze Ritüelleri

Arkaik ve Klasik dönemlerde Yunan dünyasında cenaze töreni çok önem verilen bir uygulamadır. Ancak çok büyük suçlar işlemiş olanlara gömülmeden bırakılma cezası verilirdi. Usulüne uygun biçimde gömülmek ölen ve kalanların sosyal statüsü açısından önemli bir ritüeldi¹⁹.

Gömülmenin önemi kadar bu işlemleri yapan kişilerin de kimler oldukları önem taşımaktadır. Bu konuda sorumluluk günümüzde de olduğu gibi en yakın aile bireylerine düşmekte ve normal koşullarda ölünün yakını olmayan kişinin cenaze ile ilgilenmesine izin verilmemektedir. Ancak eğer ölenin yakını bulunmuyorsa ya da yakınları cenaze masraflarını karşılayamayacak durumda ise sorumluluk yakın arkadaşlara düşmektedir. Klasik dönemde üst sınıfa ait kişilerin beş *mina* kadarlık büyük bir harcamayı cenaze masrafları için ayırdıkları bilinmektedir²⁰.

Mezarın yerinin hatırlanması ve ziyaret edilmesi Eski Yunan inancında büyük önem taşımaktadır. Bu işaretler en basit şekliyle mezarın üzerine küçük bir tepecik oluşturacak şekilde toprağın yığılmasından devasa tümülüsler, işlenmemiş doğal bir taş kütesinden figürlü ve motifli mezar stellerine, pişmiş toprak kaplardan insan heykellerine ve anıtsal mezar yapılarına kadar çok farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Mezarın ziyaret edilmesi ve gömü sonrasında da çeşitli hediyelerin getirilmesi inancı, vazo resimleri üzerine de yansımıştır. Bu nedenle mezar yerinin işaretlenmesi de önemliydi. Gömü sonrasında mezar

¹⁷ Hes. *Theog.* 767.

¹⁸ Hom. *Od.* X. 512.

¹⁹ Kurtz - Boardman 1971, 143.

²⁰ Kurtz -Boardman 1971, 143.

işaretlenmemişse, cenaze töreninin eksik kaldığına inanılırdı²¹.

Cicero'ya göre cenazeler DN ile ilgili kanuni düzenlemeler Atina'da en azından üç kez gerçekleşmiştir. İlk olarak Solon zamanında, ikincisi bundan bir süre sonra ve üçüncüsü Phaleron'lu Demetrios yönetimi döneminde. Bu düzenlemelerde mezarların boyutları, bir mezar için çalışacak işçi ve gün başına işçi sayısı, bunun yanı sıra bir süsleme biçimi olan *opus tectorium* ve mezar üzerine yerleştirilen *hermai* gibi yapıların özelliklerine ait maddeler düzenlenmiştir.

Cenazenin Hazırlanması

Bu aşamada öncelikle, ölünün gözleri kapatılır²² ve çenesi *othonai* adı verilen ince bir bezle bağlanırdı. Bu işlemi ölünün en yakın akrabası uygulardı²³. Louvre müzesinde bulunan bir *louthrophoros* üzerinde ölünün çenesinin bir şeritle bağlanmış durumu görülmektedir (Fig.3). Daha sonra sıra ölünün yıkanması işlemine gelmekteydi. Ölünün yıkanmasına Homeros tarafından sıklıkla değinilir. Yaralanma sonucu ölümden önce vücut kanlı ise, bu durumdaki bir ceset pis kabul edildiğinden, yakılmadan önce yıkanıyordu²⁴. Ölünün yıkanması işlemi bir siyah figür pyksis üzerindeki "Aktaion'un yıkanması" sahnesinde görülür(Fig.4). Yıkanan ölü daha sonra kokulu yağlarla ovuluyor ve parfümleniyordu. Bu işlemin tamamlanması ile cenaze ile ilgili işlemin birinci aşaması tamamlanmış oluyordu²⁵.

Prothesis (Soma'nın Sergilenmesi)

Prothesis ölünün bedeninin (=σῶμα) sergilenmesi kısmıdır. Kesin olarak yapılması gerektiğine inanılan prothesis, ölümden bir gün sonra ölünün evinde yapılırdı. Prothesis o kadar önemliydi ki ülke dışında ölenlerin bile kemikleri getirilip sergilenirdi.

Geometrik vazolar üzerindeki prothesis sahnelerinde ölü yüksekçe bir platform üzerinde gösterilirdi. Bacakları bir arada ya da ayrı olarak tasvir edilirdi. Cinsiyet ayrımı yapabilmek mümkün değildir çünkü figürler ayırım gözetmeksizin yoğun biçimde boyanmışlardır. Dikdörtgen bir alan üzerinde gözlenen figürün altı ve çevresi ağıt yakanlarla doludur(Fig.5-6). Ölünün yatırılacağı cenaze yatağına *lekhos* (=λέχος) denilirdi. Bu yatak ince ayaklı bir kline ya da sedir şeklindeydi. Yatağın üzerine *stroma* (=τὸ στρώμα) adı verilen

²¹ Hürmüzlü 2008, 30.

²² Hom. *İL*. X. 453.

²³ Hom. *Od*. XII. 426.

²⁴ Hom. *İL*. XVIII. 350.

²⁵ Şahin 1996, 145-146; Akçay 2017, 103-108.

kalın bir örtü seriliyor ve daha sonra soma, bu kalın örtünün üzerine *endyma* (=τὸ ἔνδυμα) ya da *pharos* (=τὸ φᾶρος) adı verilen bir yün kefene baş açıkta kalacak biçimde yerleştiriliyordu. Ölünün yüzü örtülüyordu. Bu işlemlerden sonra yatak üzerine bir mercan köşk ya da sarmaşık dalı konup, ölü bunlar üzerine ayakları kapı yönüne gelecek şekilde yatırılırdı. Daha sonra üzeri *epiblema* (=ἐπιβλημα) adı verilen bir örtü ile örtülürdü²⁶. MÖ 520-510 yıllarına tarihlendirilen levha üzerindeki prothesis sahnesi dikkate değerdir(Fig.7). Cenaze işlemlerinde genel olarak beyaz renk kullanılmıştır ancak Sabouroff Ressamı'na ait bir lekythos'ta kefen mat koyu kırmızıdır(Fig.8) .

MÖ 5. yüzyıla tarihlenen ve Münih'te sergilenen kırmızı figürlü bir louthrophoros üzerindeki prothesis sahnesi dikkate değerdir(Fig.9). Ölünün etrafında yas tutan bir kadın ve yas tutan yaşlı bir adam vardır, yaşlı adam muhtemelen ölünün babasıdır. Ayrıca MÖ 450 yıllarına tarihlendirilen beyaz lekythos üzerindeki prothesis sahnesi de oldukça iyi betimlenmiştir(Fig.10). Bazı prothesis sahnelerinde figürlerin ellerinde yelpaze tutarlar. Bu yelpaze ölüyü sineklerden korumak için kullanılır(Fig.11) . Klinenin etrafına konan vazoların içerisinde genellikle parfüm konuluyor ve ölüden yayılan pis koku bir ölçüde azaltılmaya çalışılıyordu²⁷.

Prothesis'de kadın ve erkeklerin yanı sıra çocuklar da gösterilmiş ve çocuklar annelerinin yanında veya onların ellerini tutarken ya da dizlerinin üzerinde otururken resmedilmişlerdir²⁸. Prothesis figürleri amphora üzerinde çok yaygınken, kraterlerde daha az yer almış ve testiler üzerinde hemen hiç resmedilmemiştir.

Prothesis süresi aristokratlar ve halk arasında farklılık gösterebilmekteydi. Örneğin; Hektor'un prothesisi 10, Akhilleus'un 17 gün sürmüştür²⁹.

Solon öncesi dönemde prothesis sürecinde ölünün yakınları kendilerine çok fazla zarar vererek acılarını yaşıyorlardı. Kadınlar saçlarını yoluyor, yüzlerini tırmalayıp kanatıyorlardı. Erkekler de aynı şekilde yerlerde yuvarlanıp saçlarını yoluyorlar, saçlarına ve elbiselerine küller atıyorlardı. Kadınlar, saçlarının tümünü ya da bir kısmını kesip ateşin üzerine bırakıyorlardı³⁰. Ancak Solon, bu türden vahşi ve yıpratıcı prothesis törenlerine yasaklama getirmiştir³¹. Solon yasasına göre; prothesise katılma konusunda erkekler için bir sınırlama yokken ve bu törenlere ölünün hem yakınları, hem arkadaşları katılabiliyorken, kadınlar için durum biraz daha farklıydı. Örneğin, 60 yaşın üzerindeki isteyen her kadın bu törenlere

²⁶ Kurtz- Boardman 1971, 144.

²⁷ Şahin 1996, 150.

²⁸ Garland 1985, 23.

²⁹ Hom. *İl.* XXIV.785; Hom. *Od.* XXIV. 65).

³⁰ Şahin 1996, 149.

³¹ Plut. *Sol.* 21.

katılabiliyor, ancak 60 yaş altındaki kadınlar ölünün dördüncü dereceden akrabası değilse bu törene katılamıyordu. Bu arada kadınların bağırma ve inlemeleri de yasaklandığı için yabancı kadın ve erkeklerden oluşan, profesyonel ağıt söyleyicileri kiralanıyordu³².

Gömu sonrasında, özellikle savaşta ölen kahramanların anısına, araba yarışları veya çeşitli atletik oyunlardan oluşan “cenaze oyunları” düzenlenirdi. Bu oyunlarda, değerli hediyeler ödül olarak sunulmuştur³³. Homeros İlyada’da Patroklos’un onuruna düzenlenen oyunları ve ödülleri şu şekilde anlatmıştır³⁴;

“Akhilleus orduyu toplu tuttu,
ödüller getirtti gemilerden, leğenler, üç ayaklar,
atlar, katırlar, başları kalkık öküzler,
güzel kemerli kadınlar, alacalı demir...”

Ekphora (Cenazenin Mezara Götürülmesi)

Ekphoranın gece yapılması bir utanç olarak görüldüğü için, prothesisden hemen sonraki sabah güneş doğmadan önce yapılıyordu. Ekphora süresince hiçbir tanrının adı anılmıyordu. Ölü yatağıyla taşınıyor ya da genellikle iki at tarafından çekilen bir arabayla götürülüyordu. Cenaze alayının önünde libasyon yapmak için bir kadın yer almakta, onu başka kadınlar ve erkekler izlemekteydi (Fig.12). Attika bölgesine özgü bir geleneğe göre kişi biri tarafından öldürülmüşse cenaze alayının önünde bir mızrak taşınıyordu ve bu mızrak gömme işleminden sonra mezara saplanıyordu. Bunun nedeni ölü yakınlarının duyduğu kını anlatmaktı. Daha sonra ölünün yakınları üç gün süresince mezarın yanında nöbet tutuyorlardı³⁵.

Ekphora geometrik vazolarda yaygın değildir. Geometrik dönemden 52 prothesis vazosu günümüze ulaşmışken ekphora için bu sayı sadece üçtür³⁶. Ayrıca Arkaik ve Klasik dönemlerdeki görsel sanatlarda da yaygın değildir. Her ne kadar bilinen, gösterildiği eser sayısı az ise de prothesis’de gözlemlemiş olduğumuz sahnelerin detayları bakımından benzerlik taşımaktadır. Ölünün üzerinde durduğu platform bir at arabası üzerinde durmakta ve silahları olan erkekler ekibe önderlik ederken kadınlar arkadan takip etmektedirler³⁷ (Fig.13-

³² Şahin 1996, 149; Akçay 2017, 111-114,

³³ Hürmüzlü 2008,49.

³⁴ Hom. *İl.* XXIII. 258-261.

³⁵ Şahin 1996, 151-152; Akçay 2017, 114-116.

³⁶ Garland 1985, 32.

³⁷ Kurtz -Boardman 1971, 61; Levha 7. 13-14.

14)

Prothesis ve ekphora'nın bizim için bir diğer önemi, gösterimlerin sadece kahramanları veya mitleri değil Yunanların günlük hayatlarının bir parçası olan ölü gömme adetleri ile ilgili görsel ve açıklayıcı verileri de bize sunmuş olmalarıdır. Arkaik dönemden Klasik döneme geçişin dönüm noktası olan Pers Savaşlarından sonra, prothesis gösterimleri yerine insanları daha fazla öne çıkartan beyaz tabanlı lekythoslar görülmeye başlanmıştır. Bu lekythoslar daha önceki erkek baskın prothesislerinin yerine Atina kadınlarını ön plana çıkartmıştır³⁸.

Ölünün Gömülmesi

Mezar yaptırma işi ölünün en yakınlarına aitti. Anne ya da babasının mezarlarını uygun şekilde yaptırmayan ve süslemeyen erkek evlat, *demos*'tan kovulabiliyor veya ebeveynlerine karşı olan bu son görevi yapmamış olduğu için, diğer *demos* üyeleri tarafından aşağılanıyordu³⁹. Mezar taşı yaptırmamanın dışında bazı gömme kuralları daha vardı. Kişi yıldırım düşmesi sonucunda ölmüşse, öldüğü yerde gömülmek zorundaydı. Cesedi olmayan ölümlere de mezar yapılıyordu ve bu tüm Yunanistan için geçerli olan bir kuraldı⁴⁰. Bu zorunluluk nedeniyle ölünün yakınlarının sembolik de olsa bir mezar yaptırmaları gerekiyordu. Bu mezarlara *kenatophion* deniyordu⁴¹. Vatan hainleri ve katiller mezarı hak etmedikleri için bunların cesetleri şehrin sınırları dışına atılıyordu. Ayrıca Atina'da intihar edenlerin sağ elleri kesilerek mezardan ayrı bir yere gömülüyordu⁴².

Genel olarak bir mezar somanın konduğu *tymbos*'tan ve mezar dikitinden yani stelden oluşuyordu⁴³. Beyaz zeminli lekythoslar üzerinde *tymbos* içinde ölüyü oturur ya da yatar durumda gösteren sahneler betimlenmiştir(Fig.15-16). Ölünün mezar içinde oturur durumda betimlendiği vazolardan biri de Sotades ressamının en tanınmış eserlerinden olan kyliks'tir (Fig.17). Mezarın üstünde duran bir anıt, bir üçayak görülür. Mezarın içinde diz çöken ve çömelen iki figür vardır. Burada, bir kaza neticesinde ölen, kral Minos'un oğlu, Glaukos'un efsanesi temsil edilmektedir. Kral, oğlunu diriltmek vazifesi ile büyücü Polyeydos ile birlikte mezara gider. Polyeydos mezarda bir yılan öldürür. Bir ikinci yılanın ağzında getirdiği bir otlar, ölü eşini dirilttiğini görür. Polyeydos bu otu alarak Glaukos'u yeniden hayata döndürür. Resim

³⁸ Arıhan 2007, 22.

³⁹ Plut. *Sol.* XXII.

⁴⁰ Şahin 1996, 152.

⁴¹ Hom. *Od.* IV. 584.

⁴² Şahin 1993, 152-153; Akçay 2017, 116-117.

⁴³ Şahin 1996, 154.

Polyeidos'un yılanı öldürdüğü anı tasvir etmektedir. Sağdaki figür bacakları gövdesine çekilmiş, bir ölüye hiç benzememekte, sanki bir diri insanmış gibi geçen hadiseyi dikkatle seyretmektedir⁴⁴.

Mezar Sunuları

Gömme işleminden sonra sunu işlemi başlıyordu. Mezar sunuları ölüyü öteki dünyadaki hayatında mutlu ettirmek ve aynı zamanda ölünün yaşayanlara musallat olmasını önlemek amaçlarını da taşımaktadır. Ölüye sunu libasyon ve sepetlere konulmuş çörekler, meyveler şeklinde yapılıyordu. Kaplar içindeki besin sunuları arasında bilinen bir cins ballı kek olan Melitoutta (=ἡ μελιτοῦττα), Vergilius tarafından aktarılmaktadır⁴⁵. Bu çöreğin sunularda kullanılmasının amacı, ölünün öte dünyaya gittiğinde çöreği Kerberos'a vermesiydi. Nitekim Kerberos çöreği yediğinde yumuşuyordu. Ölülere sunulan diğer bir çörek ise, kozalak formundaki Pyramides (=ἡ πυραμίδες) idi⁴⁶. Ölüler için yapılan bu tür kansız sunulara "Khoai" veya "Loibai" adı veriliyordu⁴⁷. Libasyon ise, şarap, zeytinyağı, bal ya da su ile yapılıyordu. Su ile yapılan libasyonun en tanınmış olanı, süt ve bal karıştırılarak yapıldı ve buna Melikraton (=μελίκρατον) deniliyordu⁴⁸. Ölüler için yapılan en güzel sunu insan ve hayvan kanıyla yapıldı. Akhilleus, Patroklos'un mezarında 12 Troialı genç, 4 at, 2 köpek, birçok sığır ve dişi koyun kurban etmişti⁴⁹. Odysseus da ölüler ülkesinde ölülere kanlı sunu yapmış ve ruhlar bu kanları içmek için gelmişlerdi⁵⁰. Ölüler kendilerine getirilen yiyeceklerle beslenir ve mezarın üzerine dökülen şarabı içerek susuzluklarını giderirlerdi. Mezarına sunu getirilmeyen ölü ise, sonsuz açlığa mahkum edilmiş olurdu⁵¹. Dönem dönem mezarlara yapılan sunu miktarları azalma ve artışlar göstermiştir. Plutarkhos Solon'un, mezara sunu götüren kadınların belirli ölçüleri aşmaması konusunda düzenlemeler getirdiğinden bahsetmiştir⁵².

Cenaze töreninden sonra yas tutanlar hemen ölünün evine dönüyorlardı. Bu ev, kapısında duran bir kap ile işaretlenmiştir ve bu işaret evi etkilemiş olan cenaze konusunda ziyaretçilere uyarıda bulunmaktadır. Başka bir evden getirilen ve içinde su bulunan bir kap ile

⁴⁴ Haspels 1946, 185.

⁴⁵ Ver. *Aen.* VI. 420.

⁴⁶ Şahin 1996, 156.

⁴⁷ Hom. *Od.* X. 518.

⁴⁸ Şahin 1996, 156.

⁴⁹ Hom. *İl.* XXIII. 166-179.

⁵⁰ Hom. *Od.* XI. 23-50.

⁵¹ Şahin 1996, 157.

⁵² Plut. *Sol.* 21.

ölü yakınları kendilerini arındırıyorlardı⁵³. Temizlendikten sonra cenaze ziyafeti veriliyordu (silicernium)⁵⁴. Bu ziyafete başlarına çelenk takan kişiler katılıyordu ve aynı zamanda ölünün ruhu için de bir yer bırakılıyor ve yemek büyük bir sessizlik içinde yeniyordu. Yemeği sessizce yemelerinin sebebi ölünün yemeği fiziksel olarak yiyemediği ve acı çektiği inancıydı. Ziyafet sadece yaşayanlar için yapılmıyor, ölümün üç ve dokuzuncu günlerinde ölü yakınları mezara yemek ve kurban sunuyordu. Ölünün ruhunun ilk dokuz gün içinde dönmesinden korkulduğu için dokuzuncu gün bir nevi korkulardan arınma günüydü. Gömülmenin dokuzuncu gününde mezarın basında bir kez daha yemek yenir (cena movendialis), tüm yas sona erdiğinde ise mezarın üzerine libasyon yapılırdı. Yemek sunuları mezarda ölü için bırakılır ve bazen çevredeki açlar tarafından yenirdi. Ölünün yattığı yerde herhangi bir biçimde rahatsız edilmesi cezai işlemi gerektirirdi. Mezardaki ziyafetler dışında ölünün otuzuncu gününde evde bir anma ziyafeti daha yapılıyordu⁵⁵.

Ölülerin üçüncü gün dünyaya geri geldikleri düşünülüyordu. Dünyaya döndükleri için canlılar da pis sayılıyor ve tapınaklara giriş bu gün için yasaklanıyordu. Bayramın üçüncü günü ölüler kendilerini ruhlardan korumak için evlerinin kapılarına zift sürüyorlar ve akdiken yaprakları çiğniyorlardı. Büyük tencereler içinde ballı çörekler pişiriliyor ve ölülere götürmesi için Hermes'e sunuluyordu⁵⁶.

Mezar Ziyaretleri

Vazolar üzerindeki en sık rastlanan sahneler arasında, akrabaların mezarı ziyaret etmesi ve ölünün ziyaretçiler tarafından görünmeden mezar yakınlarında bulunmasıdır. Bir lekythos üzerinde mezarı ziyaret eden bir kadın ve elinde iki mızrak tutan ölü bir savaşçı betimi yer alır(Fig.18). Lekythos'lar oinokhoe'lerle birlikte mezar basamaklarına konmuştur ve her iki vazodan birinin boynunda çelenk vardır⁵⁷. Bazen oturan ölü karşısındakine karşı son derece ilgisizdir(Fig.19) ve sanki bu ziyaretten habersiz görünür⁵⁸. Akhilleus Ressamı'na ait olan M.Ö. 450-440'a tarihlenen beyaz zeminli bir lekythosta sahnenin durgunluğu ve sadeliği insan ruhunun derinliklerini gösterir. Oturan kadın ve silahlarını eline alan erkek bir savaşçının evden ayrılışını temsil etmektedir(Fig.20). Thanatos Ressamı'na ait bir lekythosta bir kadın mezara adak getirir(Fig.21). Genç ölü stelin yanında durur. Adak getiren kadın,

⁵³ Garland 1985, 39.

⁵⁴ Hom. *İl.* XXIII. 29-34.

⁵⁵ Şahin 1996, 157-158.

⁵⁶ Şahin 1996, 158-160.

⁵⁷ Haspels 1946, 193.

⁵⁸ Haspels 1946, 193-194.

ölüyü görmemektedir. Başını öne eğmesi sahneye hüznü katmaktadır⁵⁹.

Yaklaşık MÖ 425'de yapılmış bir lekythos üzerinde, küçük bir çocuk annesinin kucağından, mezar basamaklarında oturan ölü babasına doğru uzanırken betimlenmiştir(Fig.22). Mezar stelinin diğer tarafında ölü adamın babası bu sahneyi hüznü seyreder. Hayatla ölümün lekythos sahnelerinde pek çok örneği vardır. Bu sahnelerde genel olarak ölüyle canlı birbirinden habersiz resmedilmiştir, ancak bu betimde iki dünya birleşmiş, ölü ile diri ortak bir duygu ile birbirine bağlanmıştır⁶⁰.

Vazolar Üzerinde Ölüm Tasvirleri

Vazolar üzerinde sıkça yer alan betimlemelerden biri ölünün Hypnos ve Thanatos tarafından mezara konmasıdır(Fig.23). Homeros'da Thanatos ve Hypnos Zeus'un klavuzları olarak, Sarpedon'u doğduğu yere götüren, ölümlere yardımcı olan kişilikle gösterilmelerine karşın⁶¹, Hesiodos Hypnos'u insanlara huzur götüren bir tanrı olarak, Thanatos'u ise demir yürekli, kötü ruhlu, insanlara karşı acımasız, hatta diğer tanrılara bile kin güden bir tanrı olarak tanımlamaktadır⁶².

Kroisos'un Ölümü

Loure Müzesi'nde sergilenen Pan ressamına ait (MÖ 5. yy) kırmızı figür bir amphora üzerinde Kroisos'un ölümü betimlenmiştir. Kroisos ateş yakılan odun yığınının üzerinde defne yapraklarıyla bezenmiş bir tahta tahtta oturmakta ve elinde phiale ile libasyon yapmakta ve hizmetkârı Euthymos'un yakmakta olduğu ateşe yardım ederek körüklemektedir(Fig.24).

Penthesilea'nın Ölümü

Hektor öldükten sonra Amazon Kraliçesi Penthesilea bir bölük Amazon'la Priamos'a yardım etmek üzere Troia'ya gider. Savaşta çok yararlılık gösteren Penthesilea Akhilleus'a karşı koymayı göze alır. Karşılaşmada sağ göğsünden vurulur ve ölür. Ama Akhilleus, Penthesilea can çekişirken onun güzelliğine aşık olur⁶³. MÖ 460'a tarihlenen kırmızı figürlü bir kylix tondosunda Akhilleus'un Amazonlar kraliçesi Penthesilea'yı öldürmesi tasvir edilmektedir(Fig.25). Aynı sahne, siyah figürlü bir amphora üzerinde de yer alır(Fig.26).

Sarpedon'un Ölümü

Sarpedon Troia savaşında Lykia birliğinin başında Troialıların safında savaşır.

⁵⁹ Haspels 1946, 146.

⁶⁰ Haspels 1946, 201-202.

⁶¹ Hom. *İl.* XIV. 231.

⁶² Hes. *Theog.* 212. 759.

⁶³ Grimal 2012, s.v *Penthesileia*.

Patroklos'la savaşmak zorunda kalır ve ölür⁶⁴. Bunun üzerine Zeus, Apollon'u çağırıp ondan Sarpedon'u ülkesine götürmesini ister⁶⁵. Euphronios tarafından imzalanmış, MÖ 525-500'e tarihlendirilen kalyks krater üzerinde Hypnos (uyku) ve Thanatos'un (ölüm) Sarpedon'un cesedini Troia savaşından taşıması betimlenmiştir⁶⁶. Vazoda olayı yönlendiren Hermes Psykhopompos, kanatlı başlık ve sandaletlerine rağmen yürür durumda betimlenmiştir(Fig.27). Nikosthenes ressamı tarafından da aynı sahne çalışılmıştır ancak Euphronios ressamının aksine Hermes betimlenmemiştir(Fig.28). Ayrıca kırmızı figürlü bir hydria üzerinde de Sarpedon'un ölümü betimlenmiştir(Fig.29).

Memnon'un Ölümü

Memnon, Eos'un oğludur. Hektor öldükten sonra Troia'ya yardım etmeye gelir. Önce Aias'la karşılaşır, daha sonra da Nestor ile. Nestor'un oğlu Antilokhos babasını savunurken Memnon'un elinden öldürülür. Bunun üzerine Akhilleus araya girer. Çünkü Patroklos öldükten sonra Antilokhos onun en iyi dostu olmuştur ve Antilokhos'un öcünü almak ister, ama Thetis, oğlunun Memnon'u öldürdükten hemen sonra ölmesi gerektiğini bildiğinden Akhilleus'u bu savaştan alıkoymaya uğraşır. Bu kez iki tanrıça Eos'la Thetis tanrı Zeus'a başvururlar, her ikisi de kendi oğlu için yalvarır. Zeus Hektor'la Akhilleus için yaptığı işi kader tartısına vurur ve Memnon'un ölümüne karar verir⁶⁷. Douris tarafından imzalanmış MÖ 500-460 yıllarına tarihlendirilen bir kylikste, Eos, Memnon'un ölüsünü savaş alanından götürürken betimlenmiştir(Fig.30).

Medusa'nın Ölümü

Medusa üç Gorgo'dan ölümlü olanıdır ve bakışları erkekleri taşa çevirir. Perseus Athena'nın kalkanını alıp Medusa'yı öldürmek için yola çıkar. Perseus, Gorgoların yanına vardığında Gorgolar uyumaktadır ve onların korkunç gözleriyle karşılaşmaz. Athena Perseus'u, doğrudan Medusa'ya değil, kendisinin yukarıda tutacağı kalkana bakması için tembihlemiştir. Canavar da bu kalkana yansıyacaktır. Perseus, Athena'nın dediğini yapar ve Medusa'yı öldürüp başını keser⁶⁸. Pan ressamına ait olan bir vazoda Athena'nın yardımı ile Medusa'yı öldürdükten sonra kaçan Perseus tasvir edilmiştir(Fig.31). Polyphemos ressamının bezediği, M.Ö. 650'ye tarihlenen bir vazoda da aynı sahne betimlenmiştir(Fig.32). İki gorgo, Medusa'nın kafasını kesip kaçan Perseus'u kovalamaktadır.

⁶⁴ Grimal 2012, s.v *Sarpedon*.

⁶⁵ Erhat 2010, 266-267.

⁶⁶ Boardman 2002, 33.

⁶⁷ Erhat 2010, 202.

⁶⁸ Grimal 2012, s.v *Medusa*.

Kremasyon – İnhumasyon

İlk Çağ Yunan Dünyası'nda yakarak gömme (kremasyon) ve doğrudan gömme (inhumasyon) olmak üzere iki gömü biçimi vardır. Kremasyon gömüde ceset ateş vasıtasıyla et ve kaslardan arınır. İlk Çağ inancında et ve kaslar ruhu yaşayanların dünyasına bağlardı. Kremasyon, et ve kasları hızlıca yok etmek, dolayısıyla da ruhu serbest bırakmak için uygulanan bir yöntemdir. Kremasyon, Anadolu'da da çok eskilere dayanan bir gelenektir⁶⁹. Antik çağda, nekropolis alanlarından elde edilen verilere göre, kremasyon ve inhümasyon gömü geleneği hem kadınlar, hem de erkekler için tercih edilmiştir. Mezar tipinin seçimindeyse, ailenin sosyal ve ekonomik düzeyi etkili olmuştur. Bununla birlikte, İlk Çağ Yunan dünyasında yetişkinler ve çocuklar için farklı mezar tiplerinin kullanılmıştır⁷⁰. Mezarların yapılış amaçlarına bağlı olarak, asal planlamada ilk göz önünde tutulan ve kremasyon ya da inhumasyon olarak belirlenen gömme geleneğinin biçimlendirdiği ölü yerleri doğallıkla mezar tasarını etkileyen ilk unsurlardır. Doğrudan mezar tabanının kullanımı dışında, ölü koymaya ilişkin urneler, ölü yatakları ve ana kayaya oyulan ya da bağımsız duran lahitlerdir⁷¹.

En basit inhumasyon mezarı toprak veya kayada açılmış bir oyuğa yapılandır. Mezarın ve gömünün yönü ile ilgili katı bir tarz yoktur ama genel olarak mezar içinde beden pozisyonu sabittir: kollar iki yanda olmak üzere boylu boyunca uzatılmış beden görülmektedir. Bedenin belli bir formu almak üzere sıkıştırıldığı gömüler yaygın değildir. Çifte gömüler nadirdir ve bu durumda gömülenler genellikle anne ve çocuktur. Çifte gömülerin büyük çoğunluğu ise mezarların yeniden kullanımına örnek teşkil etmektedirler⁷². Bedenin ve üzerine yatırıldığı düzeneğin yakılması ya küllerin gömüleceği yerde ya da kremasyon için özel olarak ayrılmış olan alanlarda (ustrina ya da ustrinum) gerçekleştirilirdi. Ateşi sağlayacak materyaller (rogus) dikdörtgen bir yığın halinde üst üste dizilmiş olan odun ve tutuşmayı sağlaması için papirus karışımından oluşurdu. Ölünün gözleri yakılmadan önce açılır ve çevresi pek çok hediye ve kişisel eşyaları ile donatılırdı. Hatta bazen ev hayvanlarının da ruha eşlik etmesi için alanda öldürüldükleri olurdu. Meşale ile başlatılan ateş söndüğünde ve beden ateş ile tüketildiğinde küller şarap ile ıslatılırdı. Yanmış kemikler ve kalan küller yakınlar tarafından toplanır ve altar biçimli mermer kül kapları, taş, terrakota,

⁶⁹ Ekmen 2012, 33 vd.

⁷⁰ Hürmüzlü 2008, 8-9.

⁷¹ Çevik 2000, 39.

⁷² Kurtz – Boardman 1971,54.

alabaster, altın, gümüş ya da bronz vazolar, urneler gibi farklı kaplar içine konulurdu⁷³.

Urneler

Urneler, genellikle kısa silindir boyunlu, ağız kenarları dışa taşkın, yuvarlak gövdeli, omuzu delik, pişmiş toprak ya da metal kaplardır. Yakma ocaklarıyla birlikte yakma geleneğinin en somut tanıkları olarak bilinir. Yakmada salt neden ekonomi değildir. Uzak kentlerde ordusunun başındayken ölmüş bir soylunun cesedinin vatana taşınışında en kolay yol küllerini taşımaktı. Bu aynı zamanda kremasyonun ortaya çıkış nedenlerinden birisidir⁷⁴. Ekonomik durumu zayıf olanlar yanmış kemik ve külleri ucuz toprak kaplara veya cam şişelere ya da en fazla kursun kutulara koyarken, orta ve daha üst sınıflardan insanlar bu materyallerin daha pahalı formlarını kullanmaktaydılar⁷⁵.

Kaya oyuklarına ya da doğrudan toprağa konulduklarını bildiğimiz ölü kül ve kemiklerinin, en çok urnelere doldurulduğu bilinmektedir. Ölüler bazen eşyalarıyla birlikte yakılmakta ve urnelere doldurulmakta, tam yanmayan büyük büyük ceset parçaları da taşla parçalanmaktaydı. Bu işlemden sonra urnenin ağız bir taş ile kapatılmaktaydı. Kaya mezarlarında ölü kül ve kemiklerinin konulduğu urneler mezarın çeşitli yerlerine yerleştirilebilmektedir. Duvarlarda özenle sıralanmışların yaygınlığı yanında mezar tabanına da yerleştirildikleri, bazı mezarların oda tabanlarında yuvarlak dipli urnelerin durabilmesi için açılmış oyuklardan da bilinmektedir. Burada öncelikle belirtilmesi gereken, mezarın neresinde olursa olsun urnelerin belirli bir düzende sıralanmış olduklarıdır⁷⁶.

Nişler, ölü çanağı, ölü armağanları ve bazı mezar eşyasının konulduğu yer olarak yüklendikleri birçok işleve koşut mezarlarda en sık rastlanılan iç mimari döşemelerdir. Çoğunlukla yakma urnelerinin yerleştirildiği ölü yeri işlevi yüklenmişlerdir. Üstü düz ya da kavisli biten nişler, mezarın tüm duvarlarında olabilmektedir. Ayakta kullanım göz önüne alınarak yerleri belirlenen nişlerin daha yüksek koddaki düzenlenmişlerine rahat ulaşabilmek amacıyla duvar diplerine sekiler oluşturulmuştur. Tavanlarında genellikle küçük bir oyuk bulunmakla birlikte, hiç işlenmemiş düzleri de vardır. Taban oyuklarında rastlanan dar- derin ya da yüzeysel geniş farklılaşması içlerine oturan urnelerin alt yapılarıyla ilişkilidir; belli ki altı sivri urneler küçük ve derin, yayvan altlılar ise geniş ve yüzeysel oyuklara oturtulmaktaydı, oyuğu olmayan nişler ise kendi tabanlarıyla durabilen urneler içindi. Mezar duvarlarındaki nişler de salt urne koymak için açılmamıştır. Bunlara ölü gömme sırasında karanlık mezar içini aydınlatmak amacıyla kullanılan kandiller ve ölü armağanları da

⁷³ Arıhan 2007, 55.

⁷⁴ Çevik 2000, 40 vd.

⁷⁵ Arıhan 2007, 59.

⁷⁶ Çevik 2000, 39.

konulmaktaydı⁷⁷.

Sonuç olarak, ister antik çağlarda olsun, ister günümüzde olsun ölüm ve sonrasında insanlar üzerinde bıraktığı derin etki, gizem ve çaresizlik gibi karmaşık duygular farklı coğrafyalarda farklı inanış ve mitlere neden olmuştur. Bütün din ve mitlerde ortak sonuç öteki dünyanın varlığı ve ölümden sonraki iyi veya kötü yaşanacak olan süreçtir. Bu süreci pozitif yöne çevirerek ölümler dünyasında rahat ve mutlu olmak için kişinin davranışları önem arz ettiği kadar ölenin arkasında yapılacak olan tören, dua vb. eylemler de önemlidir. Ortak dinsel törenlerin yanı sıra çok tanrılı inanışlarda örneğin antik Yunan ve Mısır'da olduğu gibi somut şeyler daha önemli iken, İslam gibi tek tanrılı dinlerde ise manevi duygu ve düşünceler ön plana çıkar. Ne görkemli mezarlar, ne saç baş yolarak ağlamalar ölen kişiye bir fayda sağlamaz. Dua ve arkasında bıraktığı iyi şeyler ve iyilikler ancak ona bir fayda sağlayabilir.

⁷⁷ Çevik 2000, 40.

ANTİK KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

- Hesiod. Hesiodos, *Ergai kai Hemerai – Theogonia*, with an English Translation by Hugh G. Evelyn-White. Works and Days. Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1914.
- Hom. İl. Homeros, *İlliada*, (Çev. A. Erhat – A. Kadir), Can Yayınları İstanbul 1992.
- Hom. Od. Homeros, *Odyseia*, (Çev. A. Erhat – A. Kadir), Can Yayınları İstanbul 2002.
- Luc. DMort. Lucianus, *Luciani Samosatensis Opera*, Vol I.
- Plut. Sol. Plutarkhos, *Solon*, with an English Translation by Bernadotte Perrin. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1914.
- Ver. Aen. Vergilius, *Aeneis*. Vergil. Aeneid. Theodore C. Williams. trans. Boston. Houghton Mifflin Co. 1910.

MODERN KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

- Akçay 2017 T. Akçay, *Yunan ve Roma'da Ölü Kültü*, Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Arıhan 2007 Seda K. Arıhan, “Karia Bölgesi Ölü Gömme Adetleri”, (Academia. Edu da yayınlanan Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Boardman 2002 J. Boardman, *Kırmızı Figürlü Atina Vazoları*, (Çev. Ergin, G.), İstanbul.
- Çevik 2000 Nevzat Çevik, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, TTK Ankara.
- Ekmen 2012 H. Ekmen, “Yeni Veriler Işığında Başlangıcından M.Ö. II. Binin Sonuna Kadar Anadolu'da Yakarak Gömme (Kremasyon) Geleneği, *HÜSBED* 5-2, 33-49.
- Erhat 2010 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul.
- Garland 1985 Robert Garland, *The Greek way of death*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Grimal 2012 Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, Kabalıcı Yayınları İstanbul.
- Haspels 1946 C. H. Emilie Haspels, *Eski Yunan Boyalı Keramiği*. (Çev. Akarca, A.) İstanbul.

- Hürmüzlü 2008 Bilge Hürmüzlü, *Eski Yunan'da Ölü Gömme Gelenekleri*. İstanbul Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Kurtz – Boardman 1971 Donna C. Kurtz; John Boardman, *Greek burial customs*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Morris 1989 Ian Morris, *Burial and Ancient Society The Rise of the Greek City-State*, Cambridge University Press, New York, Melbourne, Sydney.
- Şahin 1996 Nuran Şahin, “Beyaz Lekythoslar Işığında Klasik Devir'de Atina'da Ölüm İkonografisi ve Ölü Kültü”. *Arkeoloji Dergisi* 4, 143-167.
- Uhri 2006 A. Uhri, *Batı Anadolu Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir.

FİGÜRLERİN LİSTESİ

Fig. 1: Patroklos'un cenaze ayini.

Fig. 2: Kharon.

Fig. 3: Çenenin bağlanması.

Fig. 4: Aktaion'un yıkanması.

Fig. 5: Ağıt yakanlar.

Fig. 6: Ağıt yakanlar.

Fig. 7: Prothesis.

Fig. 8: Cenaze işlemleri.

Fig. 9: Prothesis.

Fig. 10: Prothesis.

Fig. 11: Prothesis, yelpaze.

Fig.12: Libasyon ve figürler.

Fig.13: Prothesis.

Fig. 14: Prothesis.

Fig. 15: Prothesis (Ölünün hazırlanması).

Fig. 16: Ölünün pozisyonu.

Fig. 17: Oturur pozisyonda ölü.

Fig. 18: Mezar ziyareti.

Fig. 19: Ölü ve ziyaretçi.

Fig. 20: Durgunluk ve sadelik.

Fig. 21: Adak getiren kadın.

Fig. 22: Anne, çocuk ve ölü baba.

Fig. 23: Ölünün Hypnos ve Thanatos tarafından mezara konması.

Fig. 24: Kroisos'un yakılması.

Fig. 25: Akhilleus'un Penthesilea'yı öldürmesi.

Fig. 26: Amphora üzerinde aynı sahne.

Fig. 27: Hypnos ve Thanatos tarafından Sarpedon'un cesedinin taşınması.

Fig. 28: Benzer sahne.

Fig. 29: Sarpedon'un ölümü.

Fig. 30: Eos, Memnon'un ölüsünü taşıyor.

Fig. 31: Medusa'yı öldürdükten sonra kaçan Perseus. Pan ressamı

Fig. 32: Benzer sahne.

FİGÜRLER



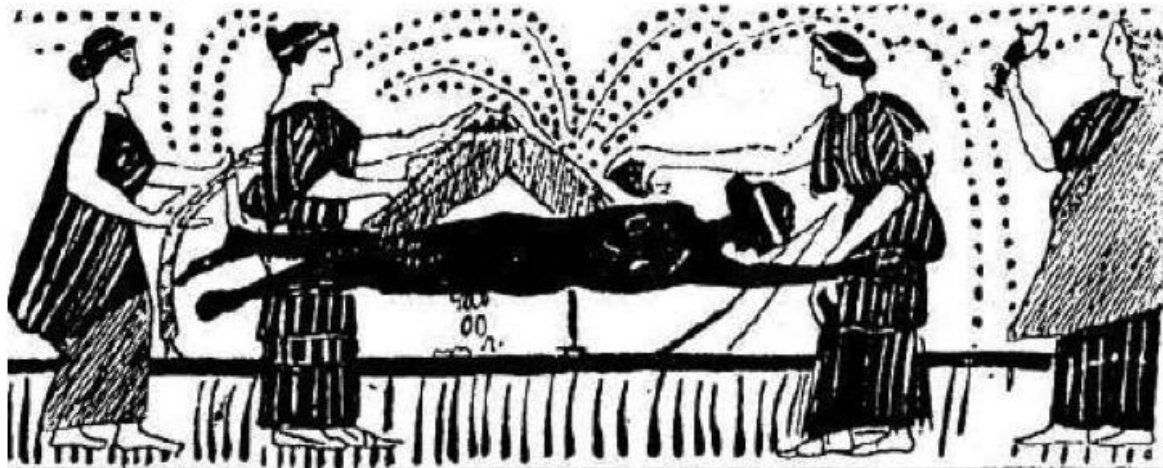
1



2



3



4



5



6



7



8



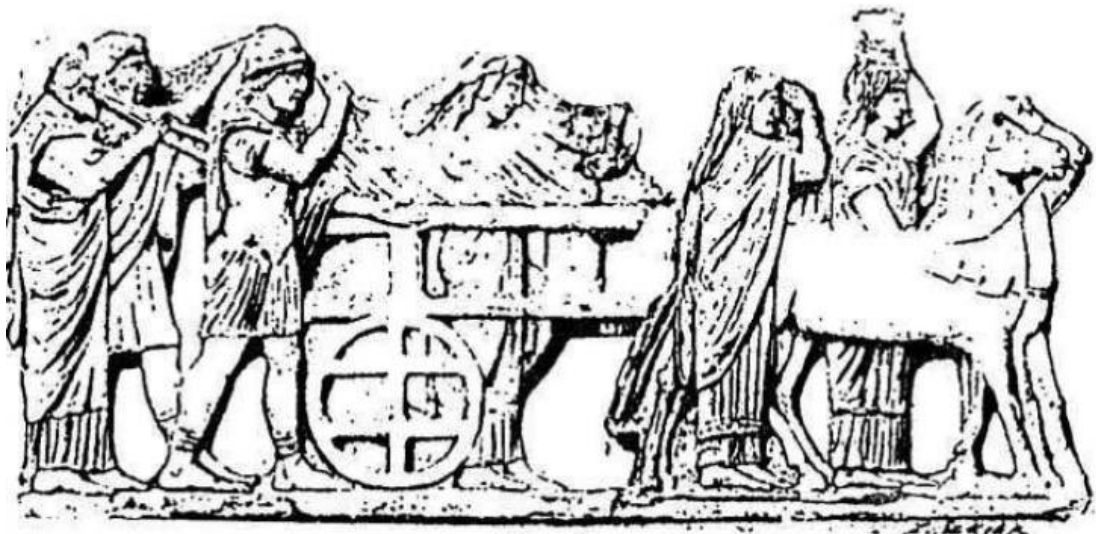
9



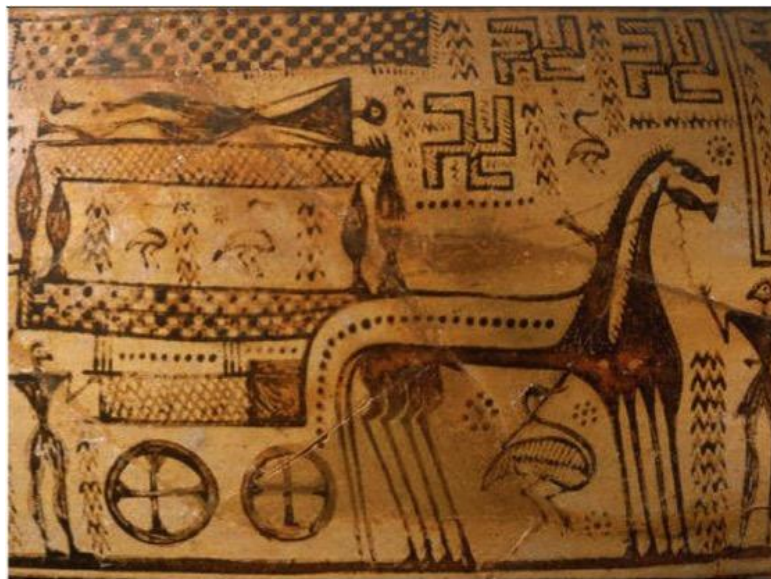
10



11



12



13



14



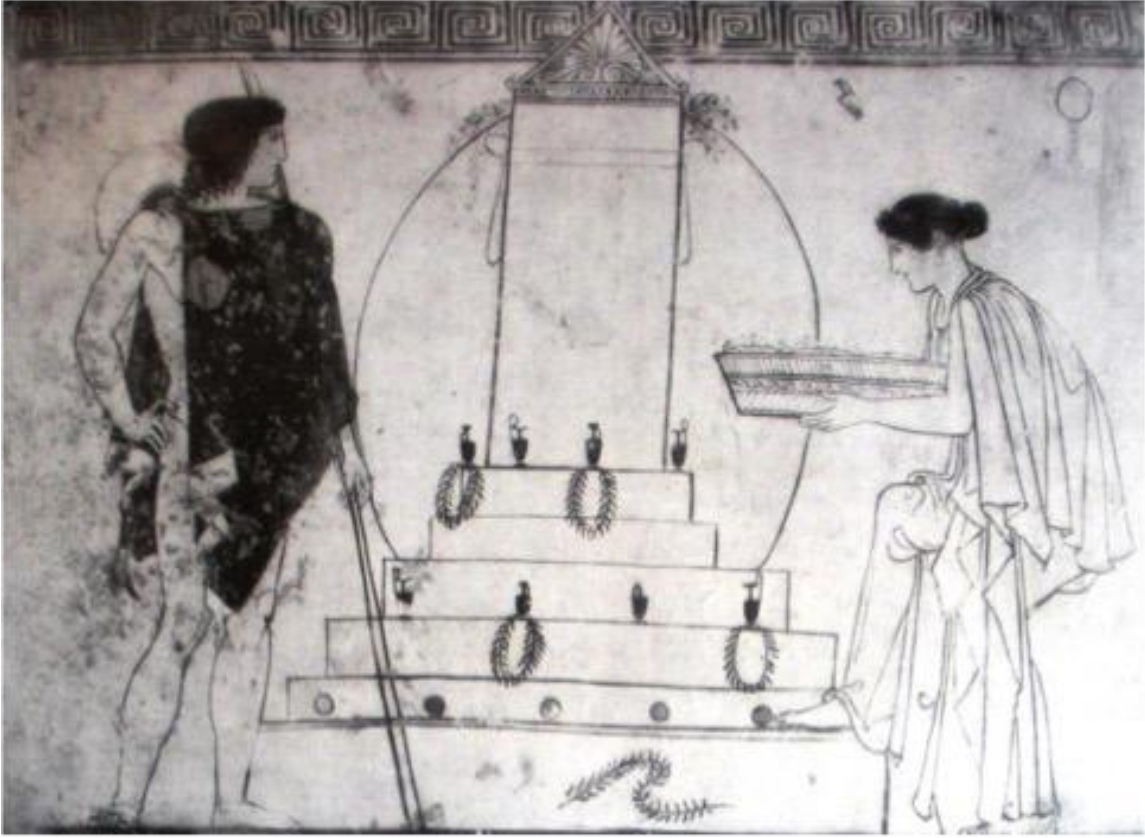
15



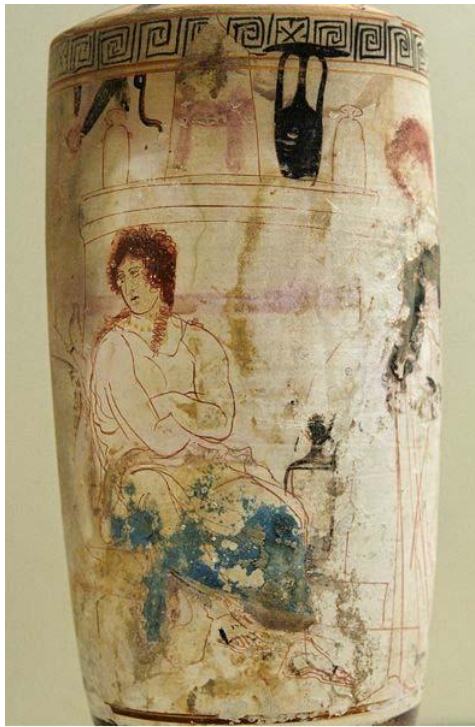
16



17



18



19



20



21



22



23



24



25



26



27



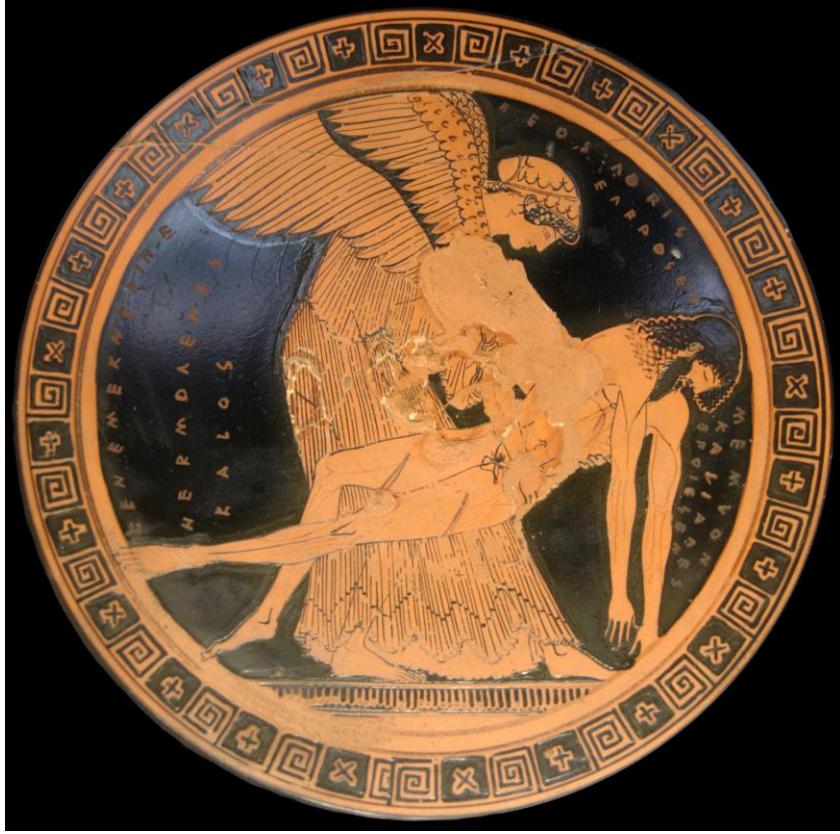
28



29



30



31



32